

Arne Overrein

EUROPEISK VENSTRESIDE – PARTIER, SOSIALE BEVEGELSER, SIVILT SAMFUNN¹

Den europeiske venstreside

Hva skal vi mene med uttrykket europeisk venstreside? Venstresida i Europa har en forhistorie som strekker seg tilbake til den engelske og franske revolusjon, ja helt tilbake til reformasjonen på 1500-tallet med sine radikale likhetsideer basert på kristen tradisjon. Det vanlige er likevel å snakke om venstresida som del av de moderne partisystemene som utviklet seg omtrent fra midten av det 19. århundre og framover. Det politiske innholdet i denne venstresida har skiftet i takt med at nye saksområder har dukket opp og kampterranget har vekslet. Et gjennomgående tema har alltid vært radikal politisk likhet og sosial rettferdighet, altså ideen om reelt demokrati og en eller annen form for sosialisme. Uttrykket sosialdemokrati var jo opprinnelig ment å dekke nettopp dette doble innholdet, sjøl om dagens sosialdemokrati er lite opptatt av dette.

Fra siste del av det 19. århundre ble en rekke sosialdemokratiske partier dannet i Europa. De oppsto i nær kontakt med datidas mest markante sosiale bevegelse: arbeiderbevegelsen. Ofte var de sosialdemokratiske partiene en direkte videreføring av fagorganisasjonene som ble dannet. Særlig skjedde dette i perioder med industriell ekspansjon og med tilsvarende gunstige vilkår for organisering av fagforeninger, noe som var situasjonen i mange europeiske land i perioden 1848 til begynnelsen av 1920-tallet. Det var ikke tilfeldig at det oppsto sterke sosialdemokratiske partier under den industrielle høykonjunkturen *før* første verdenskrig i land som Tyskland og de skandinaviske land. Årene omkring 1920 innevarslet i denne sammenheng et vendepunkt. Mange europeiske land opplevde en økonomisk nedgang og deretter en langvarig stagnasjonsfase som i en del land (Storbritannia og Norge bl.a.) ikke ble overvunnet før den neste internasjonale krisa satte inn i 1929. Mellomkrigstidas stagnasjon innebar en overgang til en mer defensiv kampsituasjon for venstresida, med kronisk arbeidsløshet, nedgang i faglig organisering og partisplittelser.² Den oppløsning av de opprinnelig meget tette bånd mellom sosialdemokrati og klassisk (industriell) arbeiderklasse som i de siste tiårene har framstått i all tydelighet, tok sin begynnelse for nesten hundre år siden, under mellomkrigstidas stagnasjon, for så å fortsette gjennom hele etterkrigstida.

Hører de sosialdemokratiske partiene i vår tid fortsatt til venstresida?³ Begrepet venstreside blir meningsløst dersom vi skal regne sosialistiske eller

sosialdemokratiske partier som slutter opp om USAs krigspolitikk eller en nyliberal økonomisk politikk, som venstreside. Ett eksempel er det britiske Labour under Tony Blairs ledelse. På den andre siden er det et faktum at mange sosialdemokratiske/sosialistiske partier over lang tid har vært preget av fraksjonskamper mellom en venstre- og høyreside. Også her er det britiske Labour et sentralt eksempel, slik striden omkring Jeremy Corbyns lederskap i dag viser.

Mange av dagens venstresidepartier i Europa oppsto som en splittelse ut fra et sosialdemokratisk parti. Dette har vært splittelser oppstått som følge av høyredreininger i de sosialdemokratiske partiene over en lang historisk periode. Men, i takt med at hele samfunnet har opplevd en høyredreining som følge av nyliberalismens offensiv, som også har rettet seg mot sosialdemokratiet, har den sosialdemokratiske storhetstida fra 1930-tallet og opp til 1970-tallet framstått i et mer positivt lys. Mye av venstresidas politikk i dag handler om forsvar for velferdsstaten som ble bygd opp i denne storhetsperioden. Partiene på ytterste venstre har derfor i økende grad dempet kritikken og søkt samarbeid med sosialdemokratiet. Det er videre et faktum at det stadig dukker opp opposisjonsgrupper også til venstre i de sosialdemokratiske partiene. Disse opposisjonsgruppene må regnes som del av venstresida. De inntar noenlunde de samme standpunktene som vi i dag finner i ytrevestre-partiene.

På denne bakgrunnen vil jeg skille mellom den radikale venstreside (partier til venstre for sosialdemokratiet med en uttrykkelig anti-kapitalistisk profil) og den utvidede venstreside (partier med tilknytning til arbeiderbevegelsen, som definerer seg «til venstre» og som forsvarer velferdsordningene, faglige og andre rettigheter). Et parti som britiske Labour under Corbyns ledelse, og med et sterkt innslag av radikale aktivister, må åpenbart regnes til venstresida eller det vi her kaller utvidet venstreside. Betydelige deler av de sosialdemokratiske partiene hører til den utvidede venstresida. Også en god del av de grønne partiene hører i praksis med til denne utvidede venstresida, sjøl om de definerer seg som stående utafør «blokkene». På den andre sida må sosialistiske partier som SV og Rødt i Norge, Vänsterpartiet i Sverige, Die Linke i Tyskland, Podemos i Spania regnes til den radikale venstresida.

Det er krevende å bestemme nøyaktig hva man skal legge i uttrykket «venstreside». Ordet «arbeiderbevegelse» henviser i det minste til et empirisk fenomen i den politisk-sosiale verden. «Venstreside» er i seg sjøl innholdsløst, opprinnelig kun en betegnelse på de mest radikale elementene under den franske revolusjon som satt «til venstre» i nasjonalforsamlinga. Men innholdet i den politikken som disse «mest radikale elementene» til enhver tid har ført, samt også omfanget og styrken til disse elementene, har jo skiftet betraktelig i de 230 årene som er gått siden den store revolusjonen. Vi skal ikke bruke for mye energi på dette problemet, men – som alt nevnt – det gir en viss pekepinn å si at venstresida er anti-kapitalistisk og for radikalt demokrati og sosial rettferdighet.

Mellom stat og sivil samfunn – politiske partier

Erobring av politisk makt er et nødvendig middel – målet har alltid vært grunnleggende samfunnsendringer. Dette trivielle standpunktet, som venstresidepartiene alltid har uttrykt, skjuler et kompleks av problemer. Både om hva som skal forandres og på hvilken måte forandring skal (eller kan) skje. Diskusjonen om dette er omfattende og kan her kun berøres.

Dersom vi bare ser på parti og organisasjonsnivået vil de fleste finne grunn til pessimisme. Vi er langt unna erobring av politisk makt. Både sosialdemokratiske partier og partiene til venstre for sosialdemokratiet har opplevd til dels dramatisk tilbakegang over en årrekke. Når det likevel, etter min mening, er rom for en betinget optimisme, skyldes det mer den samfunnsmessige utviklinga, at det i samfunnet er et så sterkt potensiale av motstand og opprørsånd at det setter grenser for hvor langt det er mulig å gjennomføre nyliberale reformer og hvor mye sosiale ulikheter kan øke. En premisse som underbygger dette synet, er at nyliberalismen, sjøl om nettopp venstresida ustanselig har snakket om dens dominans de siste tiårene, ikke på avgjørende vis har brutt ned arbeiderklassens kampkraft og heller ikke dramatisk redusert dens levestandard, sjøl om enkeltgrupper innen arbeiderklassen har hatt levestandardnedgang. (Situasjonen for USAs arbeiderklasse er så måte annerledes.) Heller ikke har nyliberalismen på det velgermessige plan greid å mobilisere oppslutning. Vi kan rett og slett ikke kalle nyliberalismen den herskende eller dominerende ideologi i samfunnet, den er kun herskende innen «den politiske klassen» (også kalt det ekstreme sentrum, hvor også enkelte sosialdemokratiske partier befinner seg). I samfunnet i det store og hele er den herskende ideologi – om vi kan bruke et slikt uttrykk – en diffus blanding av humanisme, liberalisme og sosialdemokratisme, ispedd det vi kan kalle hedonistisk individualisme. Det som her er sagt gjelder muligens sterkere i de nordiske land enn ellers i Europa, men tendensen er overalt til stede.

Det avgjørende er trykket fra det sivile samfunn mot hele det politiske systemet, et trykk som blant annet formidles gjennom de politiske partiene. Den moderne europeiske stat er riktignok en sterk stat med en iboende tendens til å være allesteds nærværende og til å kontrollere samfunnet. Men den er ikke en allmektig *boa constrictor*, slik Marx en gang omtalte staten (i forarbeidene til *Borgerkrigen i Frankrike*⁴), som er i ferd med å kvele all vitalitet i det sivile samfunn. Samfunnet er formidlet med staten og virker inn på staten. Under massedemokratiets vilkår er det vanskelig for staten og for de politiske partiene å unndra seg dette trykket. Vel og merke så lenge det ikke er alvorlig sosiale og ideologiske splittelser (etniske, religiøse o.l.), som går gjennom det sivile samfunn. Den relative homogeniteten som preger store deler av den europeiske arbeiderklassen en viktig positiv faktor for å opprettholde dette trykket.

Svekkelsen av aktivisme og entusiasme på venstresida, inklusive i sosial demokratiet, var en langvarig prosess som skjedde før nyliberalismens

gjennombrudd på 80-tallet. Avpolitiseringsen av arbeiderklassen og svekket organisasjonsaktivitet var mer et «overskuddsfenomen», et resultat av sosialdemokratiets suksess etter andre verdenskrig med å bygge velferdsstaten, et resultat av at arbeiderklassens barn kunne få høyere utdanning og dermed havnet i sosiale posisjoner og nye yrker som ikke utviklet en utpreget klassebevissthet. Resultatet var en individualisering og nedgang i arbeiderklassens politiske bevissthet og det skjedde alt fra 1950-tallet. (Og ble faktisk drøftet i ledersjiktet av DNA på denne tida.) I sum er det riktigere å si at arbeiderbevegelsens nedgang og indre avpolitisering var årsak til høyrebølge og nyliberalisme enn at årsaksforholdet var omvendt.

Dersom politikk bare handler om å sikre maktposisjoner på det statlige nivået, skulle vi forvente en atskillig mørkere situasjon omkring i Europa enn hva vi faktisk opplever, fordi venstresida er relativt svak på det statlige nivå. Jeg sier ikke at situasjonen er lys, men bare at den ville vært mørkere om det ikke var for det potensiale av motstand, spontanisme, diffuse populistiske bevegelser av ulik kolør som åpenbart fortsatt gjør seg gjeldende i vår verdensdel. Venstresida må ikke isolere seg, men heller se seg sjøl i en pådriverrolle i forhold til slike bevegelser. Venstresidas «prosjekt» er å endre det sivile samfunn i demokratisk, anti-autoritær og egalitær retning. Derfor kan ikke politikk være noe som skjer isolert til den statlige sfære.

Det sivile samfunn er stedet hvor individenes atferd utfolder seg mest mulig fritt og uavhengig av statlige autoriteter, noe som er et framskritt i forhold til før-moderne samfunn. Vi kan her snakke om kapitalismens sivilisatoriske side. Elementer av det før-moderne samfunn strekker seg inn i det 20 århundre i Europa – og i andre deler av verden helt opp til i dag. Når vanlige folk uttrykker at de setter pris på frihet, tenkes det særlig på friheten individene har til å ivareta sine egne interesser og til å inngå personlige relasjoner uavhengig av statlige autoriteter. Men det tenkes også i høy grad på uavhengighet i forhold til andre individer i den private sfære, slik som innad i familiene, i religiøse fellesskap og overfor arbeidsgivere. Det har skjedd en individualisering i de europeiske samfunn som særlig gjelder privatlivets relasjoner, men som indirekte får betydning for måten individene forholder seg til politikk på.

For at den moderne friheten skal være reell trengs det et minimum av sosial trygghet og et inntektsgrunnlag. Først med oppkomsten av en sterk arbeiderbevegelse skapes det en politisk og klassemessig maktkonstellasjon som gjør bygginga av velferdsstaten mulig og som sikrer et nødvendig minimum av rettigheter, særlig i arbeidslivet. Her i Norge uttrykte Einar Gerhardsen dette ved å si at arbeiderbevegelsens viktigste seier var at arbeiderne, og da både som klasse og individer, ikke lenger behøvde å stå med lua i hånda overfor autoritetene. Dette er en betingelse for det frie sivile samfunn, og dermed for utstrekningen av den moderne individualismen til alle klasser, slik vi i dag kjenner den. Dette er en utvikling som har foregått noe ulikt fra land til land i Vest-Europa i løpet av det 20. århundre. Den innebærer en kulturell revolusjon,

en utvikling av et mer frihetlig normsystem som ikke nødvendigvis er funksjonelt i forhold til kapitalismens krav. Det synes ikke som nyliberalismen, og heller ikke fornyelsen av religiøse bevegelser, kan reversere dette.

Det er en nær sammenheng mellom arbeiderbevegelsens styrke og moderniseringen av det sivile samfunn. I det sivile samfunn formes, mer eller mindre bestemt av enkeltindividenes klasseposisjon og klasseerfaringer, holdninger og ideologier som får betydning for individenes politiske handlinger. Det sivile samfunn er ikke en harmonisk sfære (det er en liberalistisk misforståelse), men er preget av et mangfold av ideer, ideologier, religioner, kulturelle og økonomiske motsetninger. Det sivile samfunn kan gi grobunn for så vel venstreorienterte som høyreorienterte politiske strømninger, i høy grad også for politisk apati og interesseløshet. (Dette siste – arbeiderklassens politiske interesseløshet, vil venstresida, med sin tilbøyelighet til å idealisere selve den politiske aktivitet, ofte ha vansker med å ta innover seg.)

Ethvert politisk parti i et moderne demokrati (men ikke statsdirigerte partier eller partier «eid» av pengesterke oligarker) vil være avhengig av å være «integrert» i det sivile samfunn. Et moderne venstreparti er en frivillig organisasjon og dermed avhengig av individer som lever i og preges av det sivile samfunn. Individenes entusiasme for partiet eller «saken» preges av de normer og holdninger de har utviklet som medlemmer av det sivile samfunn.

Partiene formidler impulser fra det sivile samfunn og opp til statsapparatet, det politiske styringssystemet. Men også det omvendte forhold gjelder: påvirkningen går motsatt vei, fra statsnivået og mot det sivile samfunn. Partienes funksjon er også å produsere politisk oppslutning eller i det minste en vag, ofte motstrebende, konsensus hos partimedlemmer og velgere om statens politikk. (Partiene er som sådan, ved siden av skole, universitet, media mm., en del av det Althusser og Poulantzas omtalte som de ideologiske statsapparatene.) De seinere tiåras privatiseringspolitikk og en økonomisk politikk som har skapt økende sosiale forskjeller, er ikke en politikk som er presset fram av sosiale bevegelser i det sivile samfunn. Det er en politikk initiert fra toppen av det politiske systemet og har svak tilslutning i det sivile samfunn. Oppgaven å presse gjennom slike «upopulære tiltak» tilfaller de «statsbærende» partiene – i Norge har særlig Arbeiderpartiets ledelse satt gjennom vedtak om privatisering mot gjenstridige medlemmers ønske. På samme måte ble NATO-medlemskap stemt gjennom av et lojalt, men også skeptisk, DNA-landsmøte i 1949.

Dagens krise – en autoritetskrise

De seinere års politiske krise i Vest-Europa henger sammen med at statsapparatenes, og herunder partisystemenes, evne til å integrere store befolkningsgrupper inn i den store konsensus, er svekket. Tilliten til politikere og partier har gått tilbake. Apatien, som alltid i en viss grad har vært til stede, og

bla. Gitt seg utslag i lav valgdeltakelse, har i økende grad forvandlet seg til forbannelse og til stemmegivning til fordel for såkalte populistiske partier. I en del land, særlig i Sør-Europa, har partisystemene blitt omkalfatret, gamle partier har forsvunnet og nye partier – som ofte framstiller seg som anti-politiske, for eksempel Femstjernersbevegelsen i Italia – har dukket opp.

I hele Europa (også i øst) er det en klar tendens til at nye bevegelser og nye partier framstiller seg som anti-politiske eller i alle fall som noe helt annet enn de «gamle» partiene. Dette uttrykker store folkegruppers mistro til den «politiske klassen». Hos Antonio Gramsci, i hans fengselsnotater fra 1930-tallet, ble dette fenomenet knyttet til det han kalte en generell «autoritetskrise». «Partier kan presentere seg sjøl under høyst forskjellige navn, de kan til og med kalle seg anti-parti eller 'partienes negasjon'. I realiteten er selv de såkalte 'individualister' partimennesker.»⁵ Slike forsøk på å unndra seg det politiske ender opp som en bekreftelse av det politiske. Det er ikke hva de sier om seg sjøl som er avgjørende, men deres faktiske funksjon. For Gramsci er alle som overhodet opptrer i den politiske sfære – og alt kan bli involvert i den politiske sfære – å betrakte som enten et parti i seg sjøl eller som fraksjon av et parti. Til og med en avis – uansett om den bedyrer sin nøytralitet – er politisk i den grad den påvirker den offentlige mening.

Medielandsskapet og måten politisk mobilisering foregår på, har under de seinere tiår vært under stadig endring. Italia er kanskje det tydeligste eksemplet. Landet – som i enkelte analyser blir omtalt som et politisk teater – opplevde i åra rundt 1990 at hele det tradisjonelle partisystemet forsvant. Både det gamle kristelig-demokratiske partiet, kommunistpartiet og sosialistpartiet gikk i oppløsning. Italias kommunistiske parti var under den kalde krigen det største kommunistpartiet i de vestlige land og fikk i 1976 en rekordoppslutning på 34%, men opplevde dyp splittelse og tilbakegang kun få år seinere. Resultatet av at partisystemet brøt sammen var medie-mogulen Berlusconi's årelange regime. (Han er den europeiske politikeren som ligner mest på USAs Donald Trump.) Seinere kom sosialdemokraten Renzi, men han ble nedstemt da han la ut en rekke reformforslag til folkeavstemning. Inntil sommeren 2019 ble Italia regjert av de populistiske partiene Lega og Femstjernersbevegelsen.⁶

I Hellas, Spania og Frankrike har noe lignende skjedd. Det sosialdemokratiske partiet i Hellas, Pasok, gjennomførte et brutalt nedskjæringsprogram i etterkant av krisa i 2008, og opplevde et historisk sammenbrudd: partiet fikk i oktober 2009 43,9% av stemmene, i 2015 fikk samme parti 4,7%. Sosialistpartiet i Spania (PSOE) har imidlertid greid å konsolidere seg på 28,7% ved valget i 2019. Frankrike er dominert av nye partier, både i sentrum (president Macrons parti) og på ytterfløyene. I de to førstnevnte land har det dukket opp sterke partier på venstre fløy, Podemos i Spania og Syriza i Hellas. Ved valgene i 2019 gikk disse partiene riktignok tilbake og Syrizas mistet regjeringsmakta, men de fikk fortsatt henholdsvis 14 og 30% oppslutning.

I Tyskland, Storbritannia og de skandinaviske land har de gamle partiene og de sentrale politiske institusjonene overlevd mer eller mindre uforandret. Her er det et skille mellom søreuropeiske land – som har vært langt hardere rammet av økonomiske innstramninger og EUs nedskjæringsdiktater, og som har en historie med sterke kommunistpartier og en rekke innblandinger fra USA/NATOs side – og nordeuropeiske.

Når dette er sagt, er det også viktig å merke seg følgende: selve det parlamentariske demokratiet og de tilhørende ordningene har ikke vært utsatt for alvorlige angrep i noe vesteuropeisk land. Man skal lete lenge etter partier som er representert i de europeiske parlamentene – om de overhodet finnes – som tar direkte avstand fra det parlamentariske demokratiet og ønsker å erstatte det med former for diktatur. Det demokratiske flerparti-systemet har solid oppslutning i folkemassene. Hovedtrusselen mot disse systemene – sjøl om det liberale sentrum (det ekstreme sentrum) frenetisk vil benekte dette – kommer fra EUs forsøk på å frata de nasjonale parlamentene demokratisk kontroll og fra kapitalens krav om at den økonomiske politikken skal tilpasses kapitalens behov.

Europa er gjennom sin historie opprørene og revolusjonenes kontinent. Og vel og merke revolusjoner som faktisk har endret maktforholdene og kraftig nedbygget autoritære relasjoner. Det er press nedenfra (klassekamp) som har tvunget gjennom velferdsstaten slik vi i dag kjenner den. I Europa fungerer i det minste noen demokratiske forbindelseslinjer mellom stat og samfunn, mellom politikk og folk, i motsetning til situasjonen i de fleste landene i Europas naboskap: Afrika og Midtøsten. Sosiale bevegelser i Europa er langt mindre infisert av høyreideologier og av reaksjonær religion enn i andre verdensdeler, slik tilfellet er i USA med de høyrekristne bevegelsene og i muslimske land der islam dominerer hverdagslivet slik at vi her ikke har et sivilisert samfunn av europeisk type. Europeisk fagbevegelse har opplevd nedgang, men er fortsatt relativt slagkraftig og politisk mer venstreorientert enn i øvrige verdensdeler og klart sterkere enn i USA og Japan. Faglig organisasjonsgrad for 32 europeiske land var i 2016 på 21%, men med betydelige variasjoner. Norge hadde over 50% organisasjonsgrad og de fire andre nordiske land hadde alle godt over 60%.⁷

Venstresida og de sosiale bevegelsene

Et venstresideparti må nødvendigvis forholde seg til de opposisjonelle sosiale bevegelser som finnes i det sivile samfunn. Eksempler på slike bevegelser er enhver større tariff- eller streikebevegelse, fredsbevegelser, ungdoms-opprøret rundt 1968, kvinnefrigjørings-bevegelsen, bevegelsen for norsk nei til EU i 1972 og 1994, brexit-bevegelsen i Storbritannia, gulvest-bevegelsen i Frankrike. De sosiale bevegelsene som her er nevnt er ulike, men felles for dem er at de står i konflikt med de rådende politiske og økonomiske elitene

(eller i det minste avgjørende deler av dem). Felles for dem er også at de ikke skapes ovenfra, gjennom en slags konspirasjon fra venstre, men har en spontan karakter eller i det minste forutsetter folkelig engasjement. Sosiale bevegelser av denne typen kan være mer eller mindre vellykket. Noen kan mislykkes med å nå sine mål, slik streikebevegelser og fredsbevegelser har gjort. Andre kan bli så vellykket og omfavnet av den herskende offentlighet, at det kan virke som den avgjørende kampen er avsluttet. Alle disse bevegelsene har imidlertid hatt en positiv omformende betydning på det sivile samfunn i demokratisk retning. De har bedret mulighetene for folk til å forsvare sine egne interesser. Et parti uten forbindelse til systemkritiske sosiale bevegelser (og i særdeleshet fagbevegelsene) vil være maktesløst, uansett hvor «riktig» partiets program og ideologi er. Partiene Rødt og SV har begge røtter tilbake til 60- og 70-tallet og ble preget av de sosiale bevegelser den gangen. Ettersom disse sosiale bevegelsene ble svekket, fikk dette direkte betydning for disse partienes utvikling, som i årene etter har vært preget av famling etter en stabil identitet.

I dagens Europa med oppsving for høyrebevegelser, stagnasjon eller tilbakegang for sosialdemokratiske partier, en svekket fagbevegelse og en i beste fall stabil svak posisjon for venstreside-partiene, vil nødvendigvis kritiske spørsmål om venstresidas framtid melde seg. Etter valget til EU-parlamentet i mai 2019 påpekte Wolfgang Streeck at koalisjonen av venstresidepartier gikk tilbake fra 6.9% i 2014 til 5.1% i 2019.⁸ Dette var, som han sa, en nærdøden-opplevelse for venstresida. Især når vi tar i betraktning at også den sosialdemokratiske koalisjonen gikk tilbake ved samme valg fra 25,3 til 20,4%. Streeck anklager venstresida for en rekke politiske feilgrep. De to viktigste er en manglende forståelse for EUs udemokratiske og nyliberalistiske karakter og venstrepartienes manglende forståelse av det nasjonale spørsmål, dvs. erkjennelsen av at Europa består av nasjonalstater og at det er innafør disse nasjonalstatene at det finnes et noenlunde fungerende demokrati som gir borgerne i det minste muligheten for å ha en hånd på rattet i store politiske avgjørelsene. I den grad venstresida ikke forstår dette og siden sosialdemokratiet med åpne øyne omfavner EU og har vært altfor ettergivende overfor nyliberalismen, så ligger landet åpent for ulike høyrepopulistiske partier. Denne analysen har mye for seg.

Før vi imidlertid går nærmere inn på venstresida i dagens politiske situasjon, vil jeg gi en kort skisse av venstresidas historie fra Marx' tid og fram til i dag.

Noen linjer i venstresidas historie

Venstresidas historie kan beskrives som en vekslende mellom en serie med relativt kortvarige utbrudd av radikalisme, begeistring og håp om raske samfunnsendringer og lengre perioder preget av tapserfaringer, brustne illusjoner, men også vilje til innbitt motstand – en motstand som til tider

overrasket alle, slik som EU-kampen i Norge og Gulvestene i Frankrike – mot høyrekreftenes politikk. De viktigste utbrudd av radikalisme som har omfattet nesten hele Europa har vært 1848-revolusjonen, årene etter den russiske revolusjon i 1917, perioden rett etter den andre verdenskrig og perioden omkring 1968 med ungdoms- og studentopprør samt store streikebevegelser i enkelte land. En stor del av venstresidas partier og organisasjoner ble dannet under eller i etterkant av disse høydepunktene av radikalisme. Mange aktivister fikk avgjørende erfaringer og sin politiske bevissthet formet gjennom dem. Omvendt kan man si at perioden fra slutten av 1970-tallet og fram til den økonomiske krisa i 2008 var preget av høyrekreftenes valgframganger og ideologiske og politiske konsolidering (nyliberalisme, modernisering og nedtoning av konservatismen innen høyrepartiene). Avgjørende her var at sosialdemokratiet nesten overalt i Europa på viktige punkter aksepterte nyliberalismens verdensbilde og ble en viktig part i maktblokken i det politiske sentrum. I denne perioden ble venstresida ideologisk drevet på defensiven og dens aktivisme klart svekket.

Perioden etter 2008 og fram til i dag er mer tvetydig, fordi nyliberalismen kom under økende kritikk og misnøyen bredte seg ikke bare i arbeiderklassen men også i store grupper av småborgerskapene/mellomlagene som følge av økonomisk stagnasjon, men uten at dette førte til vesentlig framgang for venstresida. Nye høyrepopulistiske partier utviklet en slags systemkritikk fra høyre og kunne notere betydelige framganger, særlig på bekostning av partiene i den nevnte maktblokken.

Etter krisa i 2008 viste det seg nok en gang at det ikke er noen automatikk i at økonomisk krise fører til framgang for venstresida. Marx hadde alt på 1850-tallet gang på gang blitt skuffet på dette punktet – hans revolusjonsforventninger ved ethvert tegn til økonomisk nedgang kan best avleses i den omfattende brevvekslingen mellom han og Engels, en brevveksling som for øvrig på dette punktet glir over i større realisme. Når det gjelder de to største krisene i kapitalismens historie, krakket i 1929 og verdenskrisa i 2008, så kan det ikke hevdes at disse på noen entydig måte ga framgang for venstrepartiene, og aller minst 2008-krisa. Imidlertid skjedde det i etterkant av begge krisene en tydelig politisk polarisering og de statsbærende maktpartiene fikk svekket sitt velgerunderlag og gjennomgikk en indre krise. Krakket i 1929 skjedde kun 13 år etter den russiske revolusjon og revolusjonstendensene dette utløste. Disse begivenhetene var fortsatt i friskt minne. Dette gjorde de borgerlige elitene langt mer innstilt på kompromisser enn tilsvarende i etterkant av 2008, som på sin side skjedde kun 17 år etter Sovjetunionens sammenbrudd og den liberal-kapitalistiske jubel dette utløste.

Dersom vi setter opprinnelsen av europeisk venstreside til 1848, var venstresida den gang et konglomerat av arbeidere, håndverkere og noen kunstnere og akademikere. De kom fra en lang rekke land og med en enda lengre rekke av ulike synspunkter, revolusjonære og reformistiske, på hva som

burde gjøres med Europa. Blanquister, anarkister, proudhonister, kristne endetidsprofeter, agrarkommunister og kommunister av Marx og Engels type samlet seg særlig i de to store metropolene Paris (fram til 1848) og London (etter de europeiske revolusjonenes nederlag i 1848/49). Men fra 1860-tallet ble venstresida dominert av partier som drev aktivt organisasjonsarbeid og hadde forbindelser med fagforeningsbevegelsen som da utviklet seg. Dette var sosialdemokratiske partier. Det fantes knapt noen organisert venstreside til venstre for sosialdemokratiet. Slik var det omtrent fram til utbruddet av første verdenskrig i 1914.

I 1848 publiserte Marx og Engels Det kommunistiske manifest. I løpet av sitt politiske liv kalte de seg både kommunister, sosialister og sosialdemokrater. De var definitivt en del av venstresida, men på ytterste venstre side fant man den gang blanquister, som trodde på konspirative oppstander og opprør som spontant skulle rive med seg arbeiderklassen, og noe seinere anarkister (Bakunin) som trodde på individuell terror og mente at deltakelse i valg og i lønnskamp var det samme som å godta det bestående samfunnssystem. Marx og Engels distanserte seg fra begge disse tendensene. De trakk lærdommer av de nederlag som venstrekreftene led mellom 1848 og 1852 og advarte mot den utbredte ideen om at enhver situasjon var moden for revolusjon. Kun en situasjon preget av økonomisk krise og en viss mobilisering i arbeiderklassen var det. De fikk i større grad øynene opp for at arbeiderklassen ikke var en kompakt masse som agerte på en enhetlig måte (noe de mer eller mindre hevdet i ungdomsskriftet *Den Tyske ideologi*, 1845), men besto av ulike fraksjoner, der noen var radikale, noen reformistiske og atter andre var borgerlige (noe de mente den engelske arbeiderklassen var). De innså at de ulike delene av småborgerskapet fortsatt tallmessig var en meget betydelig gruppe og i visse kritiske situasjoner kunne spille en fatalt negativ rolle (slik som under Napoleons den 3. statskupp i 1852, analysert av Marx i hans *Louis Napoleons 18. Brumaire*).

Analysen av kapitalismens økonomiske og klassemessige utvikling ble på denne bakgrunn en avgjørende bestanddel av deres politiske virke. Tida mens de «ventet» på krise og revolusjon skulle benyttes til samarbeid med fagforeningene, sjøl om de var reformistiske, ja til tider reaksjonære ifølge Marx.⁹ Videre til journalistisk virke og til bygging av arbeiderorganisasjoner som Den internasjonale arbeiderassosiasjon og av nasjonale arbeiderpartier som deltok i valg der dette var mulig. På slutten av sitt liv opplevde de betydelige valg-suksesser for flere sosialdemokratiske partier (særlig i Tyskland) og de uttrykte en tro på at i visse land i det vestlige Europa, der det politiske systemet var i ferd med å bli demokratisert (det gikk mot allmenn stemmerett, fullt realisert etter 1. verdenskrig), var det mulig med en fredelig overgang til sosialisme. Ved begynnelsen av det 20. århundre var de dominerende venstrepartiene i Europa sosialdemokratiske partier på et mer eller mindre marxistisk

grunnlag. Man så håpefullt fram mot å erobre regjeringsmakt gjennom valg og gradvis bygging av sosialisme.

Første verdenskrig skulle gjøre en ende på denne optimismen. Verdenskrigen var et vendepunkt og en dyp krise for Europas herskende klasser. Men den ble også en dyp krise for den sosialistiske bevegelsen, en indre krise som kun de færreste innen arbeiderbevegelsen hadde ant ville komme. En av de få var Friedrich Engels som alt fra 1870-årene forsto at en storkrig i Europa både ville bety katastrofe for det europeiske samfunn og for Europas arbeiderbevegelse. Han antok i 1879 at Tyskland ville komme opp i en tofrontskrig med Russland og Frankrike, noe som ville bety «en kamp om den nasjonale eksistens, og i den sjåvinismen som da vil flamme opp vil vår bevegelse gå til grunne for en årrekke framover.» I 1882 gjentok han disse dystre utsiktene ved å si at krig betyr: «vårt parti i Tyskland ville øyeblikkelig bli oversvømt av sjåvinismens flodbølge og sprengt, og likedan vil det gå i Frankrike.»¹⁰ Disse ganske treffende forutanselsene fra Engels side viste med andre ord bare en begrenset tro på at arbeiderbevegelsen ville lykkes med det som var dens offisielle politikk, at krigen kunne hindres gjennom en antimilitaristisk solidaritet på tvers av landegrensene.

Den første verdenskrig betydde en varig knekk for det gamle aristokratiske Europa. Samtidig kom en mer militant og bitter arbeiderklasse, brukt som kanonføde i de herskende klassenes krig, til syne og ble en avgjørende faktor i de politiske begivenhetene. Verdenskrigen hadde den effekt at den i de krigførende land knyttet de sosialdemokratiske partiene nærmere til sine respektive nasjonalstater. De sosialdemokratiske partiene støttet «sitt» lands krigføring og ideologiske rettferdiggjøring av krigen – en krig som i sin kjerne var en imperialistisk krig om makt, kolonier og markeder. Dette førte til den første store organisatoriske splittelsen i Europas sosialdemokratiske bevegelse. Det dannet seg mindre grupper av krigsmotstandere innen arbeiderbevegelsen som protesterte mot at sosialdemokratene støttet krigen. Dette var en kritikk fra venstre. Tydeligst var denne utviklinga i Tyskland – landet med den sterkeste sosialdemokratiske bevegelsen. Her vokste de såkalte spartakistene, anført av Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht, seg stadig sterkere i løpet av krigen. Men også veteranene Karl Kautsky og Eduard Bernstein kritiserte den sosialdemokratiske gruppa i riksdagen for å støtte krigen. De gikk over til det Uavhengige sosialdemokratiske partiet (USDP) som splittet ut av sosialdemokratene (SPD) i 1917.

Alt under verdenskrigen (fra 1915) deltok sosialdemokrater i borgerlig dominerte samlingsregjeringer i Belgia og Storbritannia. Umiddelbart etter krigsavslutningen, som en følge av sammenbruddet av det gamle politiske system, overtok sosialdemokratene i Tyskland og Østerrike regjeringsmakta i en kaotisk situasjon der de forsøkte å balansere mellom på den ene sida den gamle herskerklassen og deres høyreekstreme frikorps (et av dem myrdet i 1919 Luxemburg og Liebknecht) og revolusjonære arbeider- og soldatråd på

den andre. Hele denne komplekse situasjonen munnet ut i den ustabile Weimar-republikken, som varte fra 1919 til Hitlers maktovertakelse i 1933.

Russlands Sosialdemokratiske Parti var det eneste arbeiderparti som faller utafør dette mønstret. Den russiske tsarismen var reaksjonens høyborg og sosialdemokratene nektet å delta i den nasjonalsjåvinistiske bølgen som også skyldet over Russland i begynnelsen av 1. verdenskrig. Etter noen års krig viste den russiske hærorganisasjonen oppløsningstendenser, millioner av soldater (for det meste bønder) deserterte i løpet av 1916/17, på landsbygda ble gods-eiendommer plyndret og delt opp av revolterende bønder, i byene dannet streikende arbeidere rådsorganisasjoner (sovjeter). I februar 1917 ble tsar Nikolai den 2. tvunget til avgang. Lenins parole om å vende den imperialistiske krigen om til borgerkrig var blitt realitet – og det før bolsjevikene hadde avgjørende innflytelse på utviklinga. Etter en viss nøling holdt bolsjevikpartiet fast på Lenins linje også under den såkalte Provisoriske regjering etter februar 1917 som ønsket å fortsette krigen i entente-alliansen mot Tyskland til tross for massedesertering i hæren og allmenn krigsmotstand. Resultatet ble bolsjevikpartiets maktovertakelse, oktober 1917, og innføring av en sosialistisk rådsrepublikk.

Denne epokegjørende revolusjonen ble gjennomført av et parti som fortsatt kalte seg sosialdemokratisk, en term som både bolsjevik og mensjevik benyttet til tross for at disse opprinnelige fraksjonene i 1917 fungerte som to parti. I 1918 kom navneskiftet. Bolsjevikpartiet het fra nå av Russlands (fra 1922: Sovjetunionens) kommunistiske parti. I 1919 ble Komintern (Den kommunistiske internasjonale) dannet. Det utgikk en oppfordring om at venstre-opposisjonen innen de ulike sosialdemokratiske partiene skulle bryte ut og danne sjølstendige kommunistpartier. Følgen av den russiske revolusjon ble altså en splittelse av den europeiske arbeiderbevegelse i en sosialdemokratisk del og en mindre kommunistisk. Kun i ett vesteuropeisk land – Norge – fantes det et sosialdemokratisk masseparti med et flertall for tilslutning til Komintern. Her brukte man ikke uttrykket sosialdemokratisk, men partiet het fra starten Det norske arbeiderparti. DNA, som i 1918 hadde fått en ny, revolusjonær ledelse (bla. Tranmæl og Gerhardsen), sluttet seg i 1919 til Komintern. Men det kom til brudd med Komintern allerede i 1923 etter at partiets flertall nektet å følge en rekke påbud som fulgte med medlemskapet. Mindretallet dannet da Norges kommunistiske parti (NKP). Blant annet ble aldri DNA omdøpt slik Komintern krevde, men kalte seg – som partiet gjør den dag i dag – Det norske arbeiderparti.

Splittelsen i den europeiske arbeiderbevegelsen fikk konsekvenser langt inn i framtida. Den viste seg å bli fatal. Teoretisk bygget den på en problematisk prognose i Lenins imperialisme-analyse (*Imperialismens som kapitalismens høyeste stadium*, 1916) om at kapitalismen hadde nådd sitt siste stadium, den var parasitær og ute av stand til videre produktivkraftutvikling og å høyne levestandarden for storparten av arbeiderklassen. Dette kan sies å være

riktig i mellomkrigstida, men stemmer dårlig med heving av levestandard og utvikling av velferdsstater etter 2. verdenskrig. På dette punktet gir teorien om et klassekompromiss innen rammen av kapitalismen, som følge av en styrket arbeiderklasse og også som følge av den russiske revolusjon, et bedre utgangspunkt for å forstå den moderne velferds kapitalismen. Lenin mente ut fra sin teori at situasjonen var revolusjonær og at overgangen til sosialisme var en umiddelbar oppgave. Til hans forsvar skal det sies at han var blant de første til å erkjenne de nederlagene de revolusjonære kreftene led på begynnelsen av 1920-tallet og herav nødvendigheten av overgang til en langvarig forsvarskamp, parlamentarisk arbeid og, i enkelte tilfeller, samarbeid med sosialdemokratene. Det var dette Gramsci tenkte på da han formulerte skillet mellom bevegeskrig (offensiv framrykking) og stillingskrig (politisk defensiv i en lengre stabil periode, kompromisser med fienden).¹¹ Heller ikke var Lenins tese, underbygd med sitater fra Marx og Engels brevveksling, om at sosialdemokratiet representerte et arbeideraristokrati og dermed ikke en legitim del av arbeiderbevegelsen, et godt utgangspunkt for å forstå – for ikke å si samarbeid med – sosialdemokratene.

De nye kommunistpartiene – blant dem Norges kommunistiske parti – ble med noen få viktige unntak raskt redusert til minipartier. Etter 1. verdenskrig kan vi si at den radikale venstreside eksisterte i organisert form først og fremst som en rekke kommunistpartier i stadig sterkere avhengighet av Sovjetunionen. Komintern ble ikke noe mønster på internasjonalistisk solidaritet, men under Stalin-epoken et instrument for den sovjetiske utenrikspolitikken. Til den radikale venstresida må imidlertid også regnes en del anarko-syndikalistiske grupper (aktive under den spanske borgerkrig) og trotskistene, som utgikk fra Leo Trotskijs opposisjon mot stalinismen. Trotskistene forsøkte å organisere en Fjerde internasjonale fra 1938 og spilte en viss rolle i enkelte land i etterkrigstidas Europa.

Hat, eller i det minste gjensidig mistenksomhet, preget forholdet mellom sosialdemokrati og kommunistpartiene gjennom hele mellomkrigstida, og lenge etterpå. Særlig i ett land fikk denne uforsonligheten katastrofale konsekvenser. Da Tyskland ble rammet av den kapitalistiske verdenskrise som startet på Wall Street høsten 1929 og som førte massearbeidsløshet med seg, ga det seg blant annet utslag i massiv og overraskende framgang for Hitlers NSDAP ved riksdagsvalget i september 1930. Partiet fikk 18,3% av stemmene og ble nest størst etter sosialdemokratene. I de neste to årene vokste NSDAP til 37% av avgitte stemmer ved valget i juli 1932. Sosialdemokratene fikk 21,6% og kommunistene fikk 14,6%. I januar 1933 ble Hitler utnevnt til rikskansler av president Hindenburg og med støtte fra den tyske høyresida. Hitler forbød deretter de andre partiene, og benyttet i denne sammenheng sin egen private hær, SA (70 000 uniformerte og kampberedte medlemmer før 1933), til å utøve gateterror mot politiske motstandere. De aller første som havner i nazistenes konsentrasjonsleirer var sosialdemokratiske og kommunistiske politikere.

Det tyske kommunistpartiet (KPD) var ikke noe miniparti, men Europas sterkeste kommunistparti (bortsett fra SUKP) og en vel organisert bevegelse som på sitt meste samlet rundt 6 millioner velgere (ved riksdagsvalget november 1932). Et samarbeid mellom kommunister og sosialdemokrater i de avgjørende årene på begynnelsen av 1930-tallet kunne ha hindret Hitlers makt- overtagelse. Ved det siste frie valg før Hitlers maktovertakelse (november 1932) fikk sosialdemokratene 7,3 millioner stemmer, kommunistene fikk 6 millioner og NSDAP 11,7 millioner.

En avgjørende grunn til at det aldri kom til noe slikt samarbeid var KPDs og Kominterns teori om sosialfascisme, som var en helt sentral del av Kominterns politiske taktikk mellom internasjonals 6. kongress i 1928 og den 7. kongress i 1935. Teorien gikk ut på at sosialdemokratiske partier utgjorde en fordekt fascistisk trussel i tillegg til den åpne Hitler-fascismen. Fascisme ble forstått som monopolborgerskapets strategi i alle land. Sosialdemokratiske partier ble gjennom klassesamarbeidspolitik og regjeringsdeltakelse ansett for å være agenter for monopolborgerskapet. Følgelig var samarbeid med sosialdemokratene, også i fagforeningene, skadelig fordi det skapte forvirring hos arbeiderne om denne tildekte fascismen. Sosialdemokratene skulle man ikke ha parti til parti-samarbeid med. Tvert imot burde det tyske kommunistparti (KPD) «strategisk sett rette hovedslaget mot sosialdemokratiet», som det ble sagt på et Komintern-møte få måneder før Hitlers maktovertakelse. Sjøl ikke etter Hitlers maktovertakelse og forbudet mot både kommunistpartiet og sosialdemokratene (SPD), endret Komintern oppfatninga om at «sosial-fascistene» var «det viktigste sosiale grunnlaget for kapitalens diktatur».¹²

De dypere årsakene til konflikten mellom de to retningene i arbeiderbevegelsen er mangfoldige og tragiske. Under de avgjørende omveltningene etter det tyske nederlaget høsten 1918 var sosialdemokratene, eller rettere: de sosialdemokratiske lederne, «menn som, langt ifra å være revolusjonære, hadde motsatt seg revolusjonen», ifølge A.J.P. Taylor, en britisk historiker som vanskelig kan anklages for å være marxist. Disse lederne, Ebert, Noske osv., overtok regjeringsansvaret høsten 1918. Fra første øyeblikk samarbeidet de med hæren for å bekjempe «bolsjevismen» og for å opprettholde den sosiale orden. Taylor fortsetter: «Denne ordens 'blodhund' var en sosialdemokrat, Noske, og hans instrument var 'frikorpene', organisert av offiserer som var blitt arbeidsløse.» Ett av disse korpene myrdet Luxemburg og Liebknecht. «Spartakistene var knekt, men knekt var også den tyske republikkens liv, for denne kunne ikke eksistere uten en samlet sosialistisk bevegelse, og nå rant blodet til Liebknecht og Luxemburg for alltid mellom Ebert og hans allierte og venstresida.»¹³ Om det i en slik sammenheng er mulig å gjøre regnskap over skyld og ansvar, vil i så fall ikke det tyske sosialdemokrati komme ærefullt ut av regnskapet.

Kominterns, Stalins og de tyske kommunistenes teori om sosialfascisme er uansett et åpenbart eksempel på at den «subjektive faktor», i dette tilfellet kommunistenes forståelse av situasjonen, i visse situasjoner har stor betydning. Teorien ble korrigert noen år etter Hitlers maktovertakelse. Og fra Kominterns' 7. verdenskongress i 1935 besto den politiske linja i å fremme en bred folkefront av kommunister, sosialdemokrater og borgerlige demokrater imot den fascistiske fare. Men da var det for seint. Tyskland var et fascistisk diktatur og det gikk mot en ny storkrig i Europa. Folkefrontregjeringene i Spania og Frankrike i 1936, og forsøkene på å etablere en allianse mellom Sovjetunionen og Frankrike og Storbritannia imot Tyskland før 2. verdenskrig, må sees i denne sammenheng. Den politiske snuoperasjonen som Kominterns folkefront innebar ble videreført etter den 2. verdenskrig (Komintern var da oppløst) gjennom rekken av forslag fra kommunistenes side om politisk samarbeid med de sosialdemokratiske partiene.

Venstreside og arbeiderklasse etter andre verdenskrig

Det har gått 74 år siden 2. verdenskrig, et mye lengre tidsrom enn mellomkrigstidas 21 år, og også lengre enn de 66 år fra 1848 til 1914. Venstresida i dagens Europa er noe helt annet enn før 2. verdenskrig, som i nesten alle henseende markerer et tidsskille. Arven fra Marx og Engels lever videre, først og fremst som en analyse av kapitalismens økonomi og klasseforhold. Men som politisk teori og som umiddelbare handlingsanvisninger lever denne arven kun i en avbleket form. Venstresida i dag har en rekke utfordringer som tidligere generasjoner ikke møtte.

Den andre verdenskrig resulterte i en styrket arbeiderbevegelse og et klassekompromiss mellom arbeid og kapital som ga rom for bygging av den moderne velferdsstaten. Når det gjelder velferdsstatens omfang står Europa i en unik posisjon. Det er beregnet at hele 58% av verdens samlede utgifter benyttet til velferd faller på Europa¹⁴, som utgjør kun 10% av jordas befolkning. Gradvis har også de borgerlige partiene endret sin motstand mot omfattende offentlig forbruk til velferd og utdanning. Ideologisk og kulturelt sett ble Vest-Europa mindre polarisert enn det var i mellomkrigstida. Tida etter den russiske revolusjon og etter den 1. verdenskrig var en tid med åpen og bitter klassekamp. Rasistiske holdninger, diskrimineringer av mange slag og etniske konflikter omfattet store folkegrupper og var en del av hverdagen. I tida etter den andre verdenskrig ble disse holdningene nedbygd. Etterkrigsungdommen, den første generasjon med barn av arbeiderklassen som nøy godt av et omfattende høyere utdanningstilbud, utgjorde det sosiale underlaget for den kulturelle revolusjon som nådde et høydepunkt med året 1968. Aktivistene i dette ungdomsopprøret som berørte de fleste vestlige land kom til å tilhøre venstresidas kjernetropper i lang tid framover. Det ble skapt en ny samfunnsmessig mentalitet med vekt på frihet, likeverd og opprør mot autoriteter.¹⁵ Etter hvert spredte disse holdningene seg til nye generasjoner.

Ideene fra 1968 ble inkorporert i brede befolkningslag, sjøl om de opprinnelig hadde hatt en provoserende virkning. Folket i de europeiske land ble både i denne moralske betydning og som lønnsavhengige under moderne kapitalisme, i økende grad en forholdsvis homogen masse.

En dyp endring har foregått på det sosiale plan – det sosial sikkerhetssystem er forbedret og arbeiderklassens hverdagskultur har gjennomgått en frigjørende utvikling, vi fikk en forbrukssentrert livsførsel som seinere ble kritisert av miljøbevegelsen. Arbeiderklassens nye tilstand synes å være irreversibel til tross for de velkjente motangrepene under nyliberalismens æra. Arbeidsdagen er nedkortet for store grupper og den totale livsarbeidstida er redusert. Utdanning fyller en stor del av ungdomstida slik at erfaringen av å være lønnsarbeider kommer seinere i livet enn før.

Arbeiderklassen utgjør i våre dager en mye større del av totalbefolkninga i Europa enn ved begynnelsen av det 20. århundre. Antallet lønnsavhengige, av begge kjønn, er større enn noensinne. Antallet småborgere med lønnsarbeidere, tjenerskap eller husmenn under seg er kraftig redusert og dermed er en viktig kilde til autoritære mellommenneskelige relasjoner redusert. I vår tid er hvert individ i høyere grad avhengig av sin egen personlige inntekt og av å kvalifisere seg for arbeidsmarkedet. Tidligere var kategoriene av småborgere, småbønder, næringsdrivende eller bare hjemmeværende langt større, i Norge opp mot 50% av den voksne befolkning ved begynnelsen av det 20. århundre. Differensieringen innen den moderne «utvidede» lønnsarbeiderklassen er også mye større, fra arbeidsløse og utslåtte (prekariatet) til de velutdannede og toppkvalifiserte. Men da må det tilføyes at arbeiderklassen heller ikke i tidligere tider utgjorde noen kompakt enhet. (Jf. henvisning til Marx i note 10). Som klasse var den oppdelt i ulike bransjer og yrker med ulik tilknytning til faglig organisering og politiske partier. Det snakkes ofte om at organisasjonsgraden i den europeiske arbeiderklassen er lav. Men det har den også vært i tidligere tider. I Norge var kun 20% av alle lønnsarbeidere LO-organisert i 1930, i dag er over 51% av alle arbeidstakere organisert i en fagforening.

Omstillingstakten i den samlede arbeidsstyrken er høy. Det er følgelig vanskelig å organisere arbeiderklassen under landsomfattende fagorganisasjoner og vanskeligere for ett parti – også om partiet lar seg lede av en sosialistisk ideologi – å representere hele arbeiderklassen, noe som trolig også vil være tilfellet i et kommende sosialistisk samfunn. I en Vardøgerartikkel om forholdet sosialdemokrati – arbeiderklasse skrev jeg følgende: «Arbeiderklassen i dag (er) politisk sett mindre samlet enn på lenge. Den er ikke lenger entydig representert i det politiske systemet av bare ett parti.»¹⁶ Det er ingen grunn til å endre dette standpunktet 30 år etterpå. Spørsmålet er om det er urealistisk å tro at arbeiderklassen – dersom vi sier at den overveldende del av befolkninga tilhører denne klassen – overhodet lar seg representere av ett parti. Arbeiderklassen vil med økt fritid og økt utdanningsnivå artikulere stadig nye behov og krav som går langt utover den klassiske lønnskampen. Det enkelte

individ i arbeiderklassen vil oppleve at det i økende grad må forme og danne seg selv, ikke bare for å kunne tilby sin arbeidskraft på arbeidsmarkedet, men også for å kunne omgå mennesker både i fritid og på arbeidsplassen på en sivilisert måte. I denne selvdannelsen inngår også for eksempel tvangen til å legge vekk rasistiske holdninger og å etablere likestilling mellom mann og kvinne. Velferds kapitalismen stiller økende krav til sivilisert samarbeid og at konflikter løses gjennom dialog (som vel er det mest politisk korrekte ord i vårt vokabular). Og fra et sosialistisk synspunkt er det ikke noe galt i selve innsikten om at et komplekst samfunn krever samarbeid – dette er jo alt hos Marx et kjernepunkt i hans kapitalismeanalyse – men at dette samarbeidet foregår ensidig på kapitalens snevre premisser. Faktisk er den økende samfunnsmessige kooperasjon i kimeform en foregripelse av det framtidige sosialistiske samfunn – utviklet under seinkapitalismen. Denne evnen til sosialitet og siviliserthet blir i seg sjøl en produksjonsbetingelse – en produktivkraft. Alt dette har å gjøre med det Marx kalte det universelle eller sosiale individ, som dannes i løpet av kapitalismens utvikling, men som er bærere av produktive egenskaper og sosiale normer som viser utover kapitalismen.¹⁷

Den store arbeiderklassen som det her er snakk om, vil nødvendigvis ha en rekke ulike (men ikke nødvendigvis uforenelige) behov og interesser som vanskelig kan ivaretas av kun ett parti. Fra ren lønnskamp, via miljøkrav, utdanning, kultur til «post-materialistisk» identitetspolitikk, støtte til minoriteter og humanistisk innsats for «de som faller utenfor». I en demokratisk konkurransekamp vil det lett bli slik at arbeiderklassens ulike behov representeres av ulike partier med hver sin «spesialitet». Ideen om ett parti, utstyrt med en korrekt kunnskap om arbeiderklassen og den framtidige samfunnsutvikling, i ledelsen for en samlet arbeiderklasse, blir dermed mindre troverdig. Dette vil også gjelde under et sosialistisk samfunn, som bl.a. av den grunn politisk sett må ha et flerpartisystem.

Det beste eksemplet på at det oppstår nye partier som følge av at nye saker kommer på dagsordenen, er rekken av grønne partier som ble dannet i siste fjerdedel av det 20. århundre. Vi fikk i denne tida både grønne partier som følge av miljøproblemene og i tillegg en del en-sakspartier, for eksempel feministiske partier, som regner seg som venstresidepartier. Disse nye partiene hadde ikke det samme fokus på kapitalismen og de sosiale motsetningene som de gamle venstresidepartiene hadde, og ofte fikk de problemer med å etablere seg på permanent basis. Mange av de grønne partiene insisterer på å stå utafor blokkene av høyre- og venstrepartier. Den grønne bevegelsen hentet en del av sin inspirasjon fra kritikken av moderniteten og framskrittsoptimismen som ble utvikla i radikale miljøer på 60- og 70-tallet, men bevegelsen har en indre motsigelse mellom på den ene siden sivilisasjonskritikk og på den andre en optimistisk tro på teknologiske løsninger av klimakrisa uten grunnleggende samfunnsendringer. Den fikk bekreftet sin berettigelse gjennom forskernes prognoser om den kommende klimakrisa. Men like lite som andre partier, har

den grønne bevegelsen kunnet presentere troverdige forslag til hvordan denne krisa kan håndteres på en måte som fordeler byrdene i forhold til hvem som gjennom sitt konsum er ansvarlig for krisa. Vi er i dag bare i begynnelsen av store politiske rivninger rundt problemene om rettferdig byrdefordeling i klimakrisa. Den grønne bevegelsen har stått sterkest i Tyskland, hvor partiet De grønne for første gang ble representert i forbundsdagen i 1983 med 5,6% av stemmene. Seinere har dette partiet beveget seg klart inn mot det politiske sentrum. Dets status som venstreside-parti er i beste fall uklar.

Internasjonale spørsmål – venstresida i den globale turbulens

Det er også et tredje plan hvor endringene etter den 2. verdenskrig har vært betydelige, nemlig alt som har med de internasjonale forholdene å gjøre. Seieren over fascismens resulterte i et Europa dominert av Sovjetunionen og USA, et slags globalt «klassekompromiss». FN var seierherrenes svar på fascismens herjinger og ble dannet etter forhandlinger mellom de to supermaktene. Følgen var at enhver europeisk politisk strategi som munnet ut i fascisme og diktatur var utelukket. Demokrati, menneskeretter, men også anti-imperialisme og anti-rasisme ble etter hvert inkorporert i elitenes offisielle retorikk og ideologi. Her fungerte venstresida som avantgarde og pådriver.

Europas kolonivelder gikk tapt – Europa var ikke lenger verdenspolitikens sentrum. Det er betegnende at blant de mest gjenstridige i forhold til denne politiske omkalfatringen var gaullistene i Frankrike (som satset på å gjøre Frankrike «stort igjen» ved hjelp av EU) og torypartiet i Storbritannia (hvis EU-skepsis bunnet i at den gamle imperiemakten aldri kunne bli «stor igjen» innen EUs rammer). Disse to formasjonene i de gamle stormaktene skapte (og skaper opp til denne dag, jf. Brexit) atskillig problemer for de nye EU-elitenes prosjekt: full økonomisk og politisk integrasjon med en ny europeisk verdensmakt som siktemål. På den andre sida gikk det forholdsvis smertefritt å få de politiske elitene i tapermaktene Tyskland og Italia, og seinere i Spania etter Francos fall, til å omfavne den nye europeiske orden.

Sovjetunionen kontrollerte Øst-Europa med hardhendte metoder (invasjoner i Ungarn og Tsjekkoslovakia). USA dominerte Vest-Europa og presset fram en politisk konsensus i vest, understøttet av omfattende CIA-aktivitet og illegal politisk overvåkning av venstresida. De sosialdemokratiske partiene føyde seg etter dette, og deltok sjøl aktivt i denne overvåkninga, slik det i Norge ble avdekket av Lund-kommisjonen på 1990-tallet. Den sosialdemokratiske underordninga under US-hegemoniet skjedde ofte under store politiske sjelekvaler, slik tilfellet Einar Gerhardsen ved beslutningen om norsk Nato-medlemskap i 1949, illustrerer.

Alt dette førte til økt avstand mellom sosialdemokrati og et stort antall venstresidemennesker og aktivister i mange europeiske land som ikke aksepterte USA-dominansen. Både innafor de sosialdemokratiske partiene

(DNA mistet 25000 medlemmer i årene 1949 til 1951) og til venstre for dem. I Storbritannia – hvor antikrigs-bevegelsen var på sitt sterkeste – var det etter krigen årelange stridigheter innad i Arbeiderpartiet (Labour) om atomvåpen, NATO og forsvarspolitik. Her ble det ingen varig splittelse, men i andre land kom det til avskallinger fra sosialdemokratiet og etter hvert dannelsen av en ny generasjon av venstresidepartier, som både inntok en kritisk holdning til USA, men også til Sovjetunionen. Etterkrigstidas «nye venstre» oppfattet seg sjøl som en «tredje vei» mellom stormaktsblokkene og mellom stalinisme og sosialdemokrati (ikke å forveksle med Blairs og Giddens «third way» for sosialdemokratiet på 1990-tallet). Både USAs og Sovjetunionens utenriks-politikk ble kritisert. Dannelsen av SF (Sosialistisk Folkeparti) både i Danmark (1958) og i Norge (1961), og seinere «eurokommunismen» i de søreuropeiske land, inngår i dette mønsteret. Rent generelt ble internasjonale spørsmål, kamp mot atomvåpen, krigsfaren, USAs kriger, særlig Vietnam, NATO-medlemskapet og i noen grad også EU-medlemskapet, viktigere for venstresida enn internasjonale spørsmål hadde vært i mellomkrigstida.

Fra midten av 1960-tallet førte splittelsen mellom Sovjetunionen og Kina, som av kineserne ble løftet opp på det ideologiske planet og eskalert mot splittelse innad i de ulike kommunistpartiene, til dannelsen av maoistiske grupperinger i Vest-Europa. Disse rekrutterte sine medlemmer fra 60-tallets ungdoms- og studentopprør og resulterte i noen tilfeller i dannelsen av riktignok små, men livskraftige partier, slik som AKP i Norge. Maoismen betydde dermed en splittelse av den internasjonale kommunistbevegelsen og en svekkelse av den radikale venstresida, en venstreside som den norske ml-bevegelsen omsider, mot slutten av sitt livsløp, så seg sjøl som en del av. 70-tallets behandling av den øvrige venstreside som «taktisk hovedfiende» var et avsluttet kapittel. Da maktkampen i dagene etter formann Maos død i 1976 – avgjort gjennom et klassisk palasskupp – banet veien for Deng Hsiao-Ping og hans linje, måtte nødvendigvis den maoistiske entusiasmen forta seg. AKP, i likhet med en lang rekke partier som var knyttet til den kommunistiske tradisjonen, «normaliserte seg» til et vanlig venstreparti. Partiavisa Klassekampen omdannet seg til et respektert organ for «hele venstresida». Maoistpartier som ikke greide denne omstillingsprosessen gikk oppløsning og død i møte. AKPs etterfølger, dagens Rødt, har beholdt noen av de aktivistiske sidene ved AKP, men disiplinen, innsatsviljen og den revolusjonære retorikken tilhører en svunnen tid.

Fra rundt 1990, i kjølvannet av østblokkens oppløsning, kan vi registrere at de kommunistiske partiene enten skifter navn, slår seg sammen med andre partier eller, med få unntak, forsvinner fra Europas politiske scene. Marxismen blir også i langt mindre grad et referansepunkt for analyse og debatt på venstresida. I stedet kom liberale utopier, teorier om proletariatets død og om det klasseløse tekno- og kunnskapssamfunnet som alternativer til en politisk-økonomisk klasseanalyse. Dette førte utvilsomt med seg en generell svekkelse

av forståelsen av kapitalismen og dens innebygde motsetninger. Liberalismens seiersjubel etter murens fall overdøvet for en stund det ubehagelig faktum at klassemotsetninger og sosiale forskjeller likevel ikke ville forsvinne. Alt dette innebar et teoretisk tilbaketog som den europeiske venstreside fortsatt sliter med.

Utenrikspolitiske spørsmål var viktige for venstresida gjennom hele etterkrigstida. På 1980-tallet fikk vi nye omdreininger av rustningsspiralen, med atomopprustning og et iskaldt forhold mellom USA og Sovjetunionen. Den kalde krigens frontlinjer var stabile inntil Gorbatsjovs radikale og ensidige nedrustningstiltak endret de europeiske forholdene. Warszawapakten nedla seg sjøl i 1991. NATO fortsatte som verdens suverent sterkeste militærorganisasjon, fortsatt totalt dominert av USA. Muligheten for en felles europeisk sikkerhetsordning gikk tapt. NATO ekspanderte inn i det maktvakuum som ble skapt da Warszawapakten var borte og ga seg sjøl i 1999 retten til å operere globalt i forsvaret av den kapitalistiske verdensorden. USA/NATO førte kriger mot Jugoslavia, Afghanistan, Irak og Libya (for å nevne de viktigste).

Opinionen mot Vestens og USAs kriger «out of area» har vært massiv i hele Europa (særlig under Irak-krigen), men venstresida har likevel ikke på noen avgjørende måte klart å reise en opinion mot NATO-systemet som sådan. I verste fall har venstresida kapitulert på dette punktet og gjort NATO-spørsmålet til en ikke-sak (slik SV gjorde som regjeringsparti 2005 til 2013). Heller ikke har den europeiske venstreside i dag noen enhetlig linje overfor EU. En del venstrepartier og langt flere sosialdemokratiske partier er sterke støttespillere for EU og tror at EUs manglende demokrati og arbeiderfiendtlige lovgivning er noe som kan reformeres bort. Dette er noe av bakgrunnen for framgangen som anti-EU-partier på høyrefløyen har hatt i de seinere årene.

Det er en interessant forskjell mellom de politiske elitene i mellomkrigstidas Europa og dagens situasjon. Den gang var det bare et svakt samarbeid mellom de herskende politiske klassene i Europa. Det var åpenbare konflikter mellom dem og det var ingen utenomeuropeisk makt sterk nok til å legge en demper på dem, slik USA særlig greide i de tidlige etterkrigsårene. I dag er de europeiske elitene bundet opp i et liberalistisk verdensbilde som ble hamret på plass i tiårene etter 1945 og som nådde sitt høydepunkt etter Sovjetunionens sammenbrudd på 1990-tallet. De omklamrer og besverger de «liberale verdiene» desto sterkere som deres konkrete sosiale og økonomiske politikk møter motstand i folkedypet og fra partiene som ikke tilhører maktblokken. De er oppdratt i en kapitalistisk internasjonalisme og globalisme – her har de akademiske institusjonene spilt på lag med maktblokken, særlig i perioden 1990 til 2008. I dette verdensbildet spiller USA rollen som velgjørende hegemon, helt i tråd med Det demokratiske partiets tradisjonelle sjølforståelse.

Tida er i ferd med å løpe fra denne verdensorden. Det er ikke lenger opplagt at USA ivaretar de vest-kapitalistiske statenes fellesinteresser når dette går

utover USAs egne kortsiktige nasjonale interesser. Og her nytter det ikke å skylde på Trump som årsaken – han er kun symptomet på denne situasjonen. I tillegg kommer nye avanserte industriland (som Kina) forstyrrende inn og skaper usikkerhet om hva som egentlig er fellesinteressene til avanserte industriland. Endelig, for det tredje, viser det seg at demokratiet og det sivile samfunn i Europa fortsatt utgjør et veritabelt oppkomme av folkelige bevegelser og opprør som er i stand til å hindre nyliberale «reformer». I så måte er det mer vitalt enn i de to andre vest-kapitalistiske sentra, USA og Japan. Alt i alt viser det seg at Europas politiske ordninger, herunder det unike systemet av nasjonalstater, er «åpne» konstruksjoner som er påvirkelige av sosiale bevegelser. De er ikke ideelle redskaper for å få de europeiske folkene til å akseptere massearbeidsløshet, nedgang i levestandard og fleksibilisering og individualisering av arbeidsmarkedet.

Det populistiske spøkelset

Etter Brexit og valget av Trump i 2016 er populisme blitt et sentralt debatttema for europeiske politikere, journalister og tenketanker. Populisme framstilles som noe farlig, ufornuftig og irrasjonelt, nærmest en sykdom som har rammet store deler av Europas folk. I forlengelsen av populismen ligger fascismen – man viser stadig til mellomkrigstidas politiske erfaringer. Budskapet bæres fram av nesten alle sentrale politikere knyttet til EU-systemet og av en ustoppelig rekke av akademikere og mediefolk. Det appelleres, ikke minst til venstresida, om at man i fornuftens, opplysningens, menneskerettighetenes og demokratiets navn må slutte seg sammen for å avverge den truende populistiske faren, ja i verste fall en ny fascisme.

Her reiser det seg minst to spørsmål som må kommenteres. Først – er det riktig av venstresida å delta i en slik «enhetsfront» mot populismen og hva blir i så fall konsekvensen av en slik deltakelse? For det andre – er fascisme en overhengende fare i dagens Europa og kan populismen bane vei for fascisme?

Populisme er et notorisk uklart begrep som oftest brukes av dem som frykter populismen og trenger en enkel etikett for å karakterisere politiske motstandere.¹⁸ Dersom populisme betyr å være imot systemet, imot eliten og imot globalisering, men for folket, for demokrati og for politisk suverenitet – ja, så er det et utall av politiske posisjoner, på høyre og venstre side i dagens Europa, som er populistiske. I alle fall er det en del som tyder på at motsetningen folk – elite er gjennomgående i de politiske bevegelsene som kaller seg, eller blir kalt, populistiske.

Det er nettopp her Chantal Mouffe, som skriver om *Den populistiske utfordringen* i dette nummeret av *Vardøger*, går i forsvar for populismen. I all korthet går forsvaret ut på at Europas politiske eliter, maktblokken i det politiske sentrum, sjøl har framkalt en populistisk reaksjon, særlig til høyre, men også til venstre. Hun anklager den politiske eliten for å ha satt

demokratiet, i grunnbetydningen folkestyre, mer eller mindre ut av kraft, fordi elitene, herunder også sosialdemokratiet, har akseptert finanskapitalens diktat og de nedskjæringene og «reformene» som følger av dette og i tillegg blander seg regelmessig inn i demokratisk besluttede avgjørelser som fattes i medlemslandene. Populismen springer ut av sosial misnøye og misnøye mot det politiske systemet, fordi det fungerer på en måte som innskrenker demokratiets spillerom, samtidig som demokratiet formelt består.

Denne tilstand kaller hun post-demokrati. Vi lever i dag i et «populistisk øyeblikk», ifølge Mouffe, og venstresida må utvikle en «venstre-populisme» dersom den skal kunne konkurrere effektivt med de høyrepopulistiske bevegelsene.¹⁹ Grunnleggende for Mouffes forståelse er at begrepet demokrati i seg sjøl forutsetter konflikter. Demokratiet er agonalt, det inneholder en pluralitet av posisjoner i konflikt og de kan ikke oppløses på en harmonisk måte. Det er alltid et maktelement som betinger måten konfliktene får en løsning på, et klassekompromiss er et kompromiss mellom ulike sosiale makter (for eksempel 1930-tallet klassekompromiss som banet vei for Nygaardsvold-regjeringa). Konflikter kan ikke løses ved at partene bekjenner seg til dialog. Bekjennelser om gode hensikter og intensjoner er mer å ligne med et rituale som muliggjør fredelig konfliktløsning, en uunngåelig del av demokratiets retorikk. Heller ikke er det så enkelt at man kan være enig om å være uenige, fordi politiske konfliktene har eksistensiell betydning. Konflikter beror ikke på «misforståelser», kunnskapsløshet eller ufornuft. Man må leve med dem og det er gjennom en rekke konfrontasjoner og kompromisser man overhodet finner en måte å leve med dem på. Populistiske bevegelser har det fortrinn, i motsetning til maktblokkens tildekning og mystifisering av konfliktene, at de løfter fram konfliktene. På denne måten bidrar populistiske bevegelser til å gjenvinne demokratiets livskraft og overvinne den bestående post-demokratiske tilstand.

Det er en rekke sider ved Mouffes analyser som jeg ikke kommenterer og som jeg muligvis ikke er enig i. Imidlertid kan jeg slutte meg til synet på demokrati som en reell konfliktsammenheng og at elitenes stadige behov for å inngå kompromisser og skape konsensus i toppen av det politiske systemet, fører med seg tilsidesettelse av innbyggernes interesser og i det lange løp undergraver demokratiet.

Følgelig – for å svare på det første spørsmålet – vil det ikke være riktig av venstresida å slutte opp om en bred front mot populismen. Det ville betydd at venstresida drukner i en konsensus som undergraver demokratiet som en agonalt tilstand av konflikter. Det ville også betydd at de som er ansvarlig for de populistiske reaksjonene vi har sett i de seinere år, Macron, Merkel, EU-kommisjonen osv., går fri for kritikk. Årsakene til den omfattende folkelige misnøyen tildekkes.

Opgaven for venstresida må i stedet være å finne en politisk form og en retorikk som i større grad taler til folket, også den del av folket som står relativt

fjernt fra venstresida, samtidig som substansen i venstresidas politiske budskap beholdes.

Hva så med det andre spørsmålet – består det en reell fare for fascisme i dagens Europa og har denne faren noe med populismen å gjøre?

Tidligere i denne artikkelen har jeg argumentert for at det har skjedd grunnleggende endringer av det sivile samfunn i Europa i positiv retning. Demokratiske holdninger, respekt for rettigheter, også minoriteters rettigheter, er grunnfestet i folkedypet. Dette faktum forhindrer imidlertid ikke at det finnes terrorister av ulike typer og fascistiske miljøer. Men tallmessig er de forsvinnende få. Like lite som muslimske terrorister er representative for den muslimske befolkning, er voldelige høyreekstremister representative for de høyrepopulistiske partiene som opptrer innfor de demokratiske systemene i dagens Europa. Det finnes ingen fascistisk massebevegelse som tar mål av seg til å gripe den politiske makta, og nettopp det var et sentralt element i fascistenes makterobring i mellomkrigstida.

Det er heller ikke taktisk lurt av venstresida å sette stemplet fascist eller rasist på folk i de høyrepopulistiske bevegelsene, så lenge de sjøl ikke erklærer seg å være nettopp det. Og i hvert fall ikke dersom de som blir satt stempel på tilhører vanlig arbeiderklasse. Da lager venstresida bare ris til egen bak. Dette vil være en sikker måte å blokkere for kommunikasjon med høyrepopulistiske miljøer. Vi – altså venstresida – har derimot interesse av å få mennesker som er negativ til innvandring, ikke fordi de er rasister, men fordi de frykter for arbeidsplassen sin, i tale.

I det hele tatt vil det være viktig for den radikale venstresida å søke kommunikasjon med de deler av arbeiderklassen som ikke deler våre synspunkter (som jo er flertallet²⁰), og kanskje gi lavere prioritet til kommunikasjon med miljøene som befinner seg på toppen av det politiske systemet.

Riktignok er det likheter mellom situasjonen i mellomkrigstida og vår tid, og dette blir ofte løftet fram av media. Jeg har alt nevnt den politiske polariseringen både i mellomkrigstida og i åra etter 2008. Men polarisering i seg sjøl er ikke galt forutsatt at motsetningene ikke ender i voldsbruk. Det er nettopp angsten for konflikter og politikernes snakk om at det ikke finnes alternativer til nyliberalismen som er problemet. Delvis genererer dette apati og passivitet blant folk flest. Men etter hvert også forbannelse.

Hitlers naziparti, i likhet med en rekke andre fascistiske bevegelser i mellomkrigstida, hadde betydelig appell i de mest tradisjonelle delene av samfunnet, på landsbygda og i småborgerskapet. I valg fikk Hitler flest stemmer i jordbruksdistriktene dominert av storgodseiere og med stor bondebefolkning, områder som Østpreussen, Pommeren og Schlesvig-Holstein. Storbyene og industriområdene i vest var derimot de svakeste områdene for nazipartiet. (For kommunistpartiet var forholdet omvendt.) I dag er som sagt det sivile samfunn i Europa, inklusive Tyskland, endret i demokratisk og anti-autoritær retning. Adelen finnes ikke, det konservative småborgerskapet er

sterkt redusert, akademikerne og studentene er ikke høyreekstremister slik de i stort monn var i mellomkrigstida. Det finnes i dag heller ikke noe industriborgerskap som er villig til å gi fascistiske partier pengestøtte.

Likevel er det en annen ulikhet som sterkest slår oss mellom den gang og i dag. Innslaget av voldsbruk mot politiske fiender i kampen om kontroll over gater, plasser og det offentlige rom var betydelig. Denne massive voldsbruken, stilltiende akseptert av store deler av borgerskapet, delvis også av myndighetene, var en viktig forutsetning for etableringa av et fascistdiktatur både i Italia og i Tyskland. Hitlers stormtropper, SA, talte som nevnt 70 000 kampberedte menn før maktovertakelsen i 1933. Det ble praktisk talt ført krig i de tyske storbyene, særlig mot det tyske kommunistpartiets Røde Frontkjemperforbund, men også mot det sosialdemokratiske Riksbanneret, som talte rundt en million medlemmer. I riksdagsvalgkampen i juli 1932 ble 86 personer drept i slagsmål mellom disse gruppene. Situasjonen nærmet seg borgerkrig.

Uansett hvor negativt vi bedømmer situasjonen i dagens Europa – vi befinner oss langt unna slike tilstander. Verken i de brede befolkningslag eller hos myndighetene er det sympati for fascistiske løsninger på de politiske og økonomiske problemene som finnes.²¹

Etiketten fascisme kan være politisk effektiv for å få venstresida til å underordne seg de liberale og sosialdemokratiske elitene i kampen mot en påstått fascistisk fare. Dette vil reelt være en samling om de systembevarende partiene og om de bestående maktforhold og det nyliberale hegemoniet som venstresida har som mål å bekjempe. Deler av venstresida har sjøl bidratt til en forvirrende debatt gjennom et vidt og unyansert begrep om fascisme og ved ikke å trekke et tydelig skille mellom ytre høyrepartier som arbeider innafor det parlamentariske demokratiet og voldelige, fascistiske partier.

Fascisme som politisk løsning er i dag en blokkert mulighet i europeiske politikk – i motsetning til i mellomkrigstida. Vi har innskrenkinger og de facto undergraving av demokratiet og rettighetene i en rekke land, men det er tross alt noe annet. Det er vanskelig å se for seg at demokratiet i betydning reelle valg, konkurranse mellom partier og parlamentarisk kontroll, overhodet kan settes ut av spill. Årsaken er den vetomakt som arbeiderklassens demokratiske holdninger og faktiske agering utgjør. Arbeiderklassen i betydning vanlige folk, de lønnsavhengige, har i dag ikke en konstruktiv politisk rolle i form av nye politiske prosjekter og offensive reformforslag. Klassen har derimot en reaktiv rolle. Den motsetter seg de mange statlige «reformforslag» som angriper dens sosiale posisjon. Denne reaktive agering utspiller seg gjennom valg, men også som aksjoner av typen Gulvestene i Frankrike.

Æren for demokratiets konsolidering skal altså ikke tildeles de liberale elitene og deres EU-prosjekt og heller ikke det som i høytidelig anledninger omtales som «europeiske verdier». Snarere handler det om noe velkjent i europeisk historie: at motstand og opprør nedenfra til stadighet dukker opp og tvinger fram demokratiske ordninger. Uansett hvor mye elitene snakker

nedsettende om populisme, utgjør opprør av denne typen en vitalisering av demokratiet. På samme måte som de to EU-avstemningene i Norge, der folkets flertall stemte i strid med den politiske eliten og de to systembevarende partiene Høyre og DNA, ikke utgjorde noen undergravning, men en vitalisering av demokratiet. Det er ikke populismen, men elitene egen agering som er demokratiproblemet.

Politikkens krise – det sivile samfunns vitalitet

Arbeiderklassen har alltid vært det avgjørende sosiale referansepunkt for venstresida. Men arbeiderklassen har endret seg, og disse endringene har påvirket politikken og det offentlige liv i Europa. Med den klassiske industriarbeiderklassens reduksjon ble det tradisjonelle tette forholdet mellom sosialdemokrati og arbeiderklasse svekket. Verken sosialdemokratiet eller venstresidas partier maktet å etablere noe tilsvarende tett forhold til de nye delene av arbeiderklassen (serviceyrker, offentlig tjenesteyting, akademiske mellomlag) som ekspanderte i etterkrigstida. Det har skjedd endringer i det europeiske sivile samfunn gjennom et langt tidsrom (i hvert fall siden 60-tallet) som virket konsoliderende på demokratiet, men som på den andre siden også har virket i retning av svekkelse av partisystemet og minsket tillit til politiske myndigheter og alle former for autoritet. For venstresidepartiene er det viktig å være seg bevisst funksjonen av (på sitt beste) å være en avantgarde for demokratiseringa av det sivile samfunn og de politiske systemene i Europa. Deler av dagens venstreside har også røtter tilbake til 60- og 70-tallets anti-autoritære ungdomsopprør, som var starten på endringer av det sivile samfunn og hverdagskulturen. Men prisen for denne avantgardefunksjonen ble på den andre sida at det oppsto et «fremmedgjort» forhold mellom venstresida og særlig den tradisjonelle industriarbeiderklassen.

Den moderne arbeiderklassen har investert sin politiske «kapital» i velferdsstaten og et demokrati som sikrer trygghet og levestandard. Den er villig til å la seg mobilisere om disse verdiene trues. Den har definitivt mer enn sine lenker å miste. På den andre sida har den samme klassen et fremmedgjort forhold til politikk, og kanskje i særdeleshet et fremmedgjort forhold til ytterste venstre med sin anknytning til revolusjonære tradisjoner, symbolikk og sin hang til moralisme, overdramatiseringer og apokalyptisk svartmaling av situasjonen. Det er et tålmodighetsarbeid å overvinne denne fremmedgjøringa. Men det er ingenting i venstresidas kjernesaker slik som forsvar av velferdsstaten og motstand mot økt ulikhet som, dersom de presenteres gjennom en realistisk retorikk, tilsier at det er umulig.

Egentlig har vi i dag å gjøre med tre ulike kriser på det politiske planet som bør holdes atskilt fra hverandre. En krise for ytre venstresidepartiene, en krise som mer eller mindre har eksistert siden 1970-tallet og som henger sammen med at den radikale venstresidas enorme og urealistiske forhåpninger i

etterkant av 1968-opprøret aldri ble innfridd. For det andre en krise for sosialdemokratiet som blant annet henger sammen med endringer i arbeiderklassens sammensetning og minsket politisk aktivisme i det sosialdemokratiske grunnplanet. Dette medførte rådløshet og vakling i sosialdemokratiet. I avgjørende øyeblikk til kapitulasjon for nyliberalismen. Begge disse krisene har nå vart i lang tid. De bekrefter så å si, på negativt vis, slektskapet mellom de to politiske formasjonene.

Så har vi endelig en krise for hele det politiske systemet og som består i at folk flest mister tiltro til politikerne og delvis også mister tillit til de demokratiske institusjonene som sådan. Dette ble særlig tydelig i etterkant av den økonomiske krisa som begynte i 2008 og den er sterkere i det sørlige enn i det nordlige Europa. Men denne tillitskrise har egentlig «alltid» vært der, for det har alltid vært store deler av befolkninga som har hatt mistillit til systemet og/eller har forholdt seg passive fordi de ikke tror det er mulig å endre noe som helst. En av grunnene til at denne krisa kommer tydelig opp til overflaten i dag, er ikke bare sosial forverring men også at det sivile samfunn har endret seg i positiv og mer aktivistisk retning. Den sosiale tryggheten har tross alt økt, ikke for alle, men for store befolkningsgrupper. Enkeltindividene har større sjøltillit og større frihet, de har økt sine kunnskaper, de stoler på sitt eget omdømme og mistror i økende grad autoriteter og massemedia. De klager i økende grad over alle former for krenkelses, ikke nødvendigvis fordi det er mer krenkelses men fordi de er mer modige til å klage. De har en relativt klar bevissthet om velferdsstatens og demokratiets store betydning. Mennesker som er preget av slike holdninger står ikke på spranget til å bli høyrenasjonalister eller rasister. I dette ligger det tross alt en mulighet for venstresida.

Fundamentet for stabil politisk makt ligger i dag i den kampkraft og den evne til blokkering av reaksjonær politikk som arbeiderklassen er i stand til å demonstrere. Fundamentet ligger i det sivile samfunn, og min betingede optimisme er at det politiske systemet til syvende og sist vil justere seg i forhold til dette fundamentet. Venstresida må med andre ord se seg sjøl som en del – ofte en mindre betydningsfull del – av en større politisk-sosial omforming av samfunnet. Den må vektlegge skoling og organisasjonsbygging ellers vil den ikke ha medlemmer som er villig til å gjøre frivillig politisk arbeid. Den må opprettholde forbindelsen til arbeiderklassen, i særdeleshet til fagbevegelsen. Ellers trues den av betydningsløshet i en slags politisk drivhuseksistens – i verste fall et sted for trening og rekruttering av nye eliter som skal supplere de herskende liberale og sosialdemokratiske elitene. Men den må også forstå at svært mye av det vi kaller politikk i dag eksisterer i form av spontane bevegelser og aksjoner, mer eller mindre på siden av partiene og det politiske systemet.

NOTER

- 1) Takk til Einar Braathen og Hans Ebbing for kritisk gjennomlesning og endringsforslag som delvis er tatt til følge.
- 2) Det er altså en rekke grunner for å sette et viktig skille ved begynnelsen av 1920-tallet. Både av økonomisk art og politisk i form av overgang til en mer direkte og bitter klassekonfrontasjon, samt indre splittelser og usikkerhet i arbeiderbevegelsen. Økonomisk ekspansjon ble avløst av stagnasjon. I mange land stoppet framgangen for venstresidepartiene opp. Eric Hobsbawm sier om arbeidsløsheten i sin *Ekstremismens tidsalder*, Oslo 1997 s. 96: «Det er lett å glemme at selv i oppgangstider i 1920-årene (1924-29) var den [arbeidsløsheten] gjennomsnittlig mellom 10 og 12 prosent i Storbritannia, Tyskland og Sverige, og ikke mindre enn 17-18 prosent i Danmark og Norge. Bare USA, med en gjennomsnittlig arbeidsløshet på omtrent fire prosent, hadde en økonomi som gikk for full maskin.» Edvard Bull (dy) sier i *Arbeiderklassen i norsk historie*, 2. utg. Oslo 1948 s. 287: «Krisen (i 1920-21) skapte en helt ny situasjon for arbeiderklassen. Sommeren 1921 var hver femte mann av de fagorganiserte arbeiderne blitt ledig... Massearbeidsløsheten fortsatte helt fram til den neste krigen.» Også samme perspektiv hos Lars Magnusson: *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm 1996 særlig s. 365. Erkjennelsen av at forsøkene på revolusjonære offensiver i de europeiske land var gått i stå, var utgangspunktet for Lenins skrift *Radikalismen – kommunismens barnesykdom*, skrevet i 1920. Indirekte ble dermed det grunnleggende spørsmålet reist om splittelsen i arbeiderbevegelsen og dannelsen av Komintern kort tid i forveien, var fundert på en riktig situasjonsforståelse. (Om Komintern se nedenfor.)
- 3) Jf. Hans Ebbings drøfting av et nært beslektet spørsmål: «Er Det norske arbeiderparti et sosialdemokratisk parti?» I: *Vardøger* nr 18/88 s.153-179.
- 4) *Marx-Engels-Werke* (MEW) Berlin 1956 ff, bd 17 s.539.
- 5) A. Gramsci: *Selections from the Prison Notebooks*. Ed Hoare & Novell Smith, London 1971, s. 148
- 6) En god analyse av Italias politiske situasjon gir Matteo Pucciarelli: Salvini Ascendant. *New Left Review* 116/117, March-June 2019 s. 9-32. Sommeren 2019 har opplevd oppløsninga av samarbeidet mellom Lega og Femstjernerbevegelsen og overgang til en koalisjon mellom Femstjernene og sosialdemokratene.
- 7) *Klassekampen* 28.5.2019, s.6
- 8) Wolfgang Streeck: Det radikale nederlaget. *Klassekampen* 12.06.2019, s. 20-21.
- 9) Marx kan i enkelte sammenhenger omtale fagforeningene (i England) som en «aristokratisk minoritet», flertallet av arbeiderne, konstaterer han, er ikke fagorganiserte. Og «de aller fattigste vil aldri tilhøre dem». Innlegg på møte i Den internasjonale arbeiderassosiasjonen, 1871. *Marx-Engels-Werke*, bd 17, s. 649.
- 10) Engels her sitert fra to brev: til Marx 9.9.1879, *Marx-Engels-Werke* Bd 34, s. 105 og til August Bebel 22.12.1882, *Marx-Engels-Werke* Bd 35, s. 416.
- 11) Gramsci op.cit. særlig s. 237
- 12) E. H. Carr: *The twilight of Comintern 1930-1935*, London 1982, s. 65 og s.91. Det siste sitatet er fra et KPD-vedtak fra mai 1933.
- 13) A. J. P. Taylor: *The Course of German History*. London 1966, s. 208 og 210. Golo Mann sier i sin *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts*.

Frankfurt 1969, s. 655 om den hvite terror i 1919: «Det verste var at de sosialdemokratiske regentene var sammenknyttet med den.»

- 14) Se Einar Lie: Europas lange nedtur. *Aftenposten* 13.1.2019, s. 2.
- 15) Om den kulturelle omdanning som skjedde i etterkrigstida skrev jeg følgende i «Sosialdemokrati mellom stat og samfunn», *Vardøger* nr 18/1988 s. 96-97: «Det er arbeiderklassens livssituasjon og hverdagsmoral som er blitt sterkest revolusjonert i løpet av etterkrigstidas velferdsutvikling... Overgangen til og behovet for, særlig *personlig*, men også allmennpolitisk frigjøring og 'modernisering' var i denne klassen klart størst. Ungdomsopprøret fra og med slutten av 50-tallet med sine mangfoldige politiske, men først og fremst upolitiske uttrykk: musikk, dans, seksuell frigjøring, 'opprør' mot de voksnes verden, konform gjengmentalitet så vel som narsissistisk individualisme – denne kulturen... betydde de største endringer for dem (arbeiderklassens barn)... Det er et opprør mot alle sosiale og autoritære bindinger som hemmer individets realisering. Nettopp derfor blir denne overgangen preget av ekstremt individualistiske holdninger og en delvis oppløsning av arbeiderklassens tradisjonelle samhold og politiske bevissthet... Dens effekt vil også i framtida vær hovedsakelig positiv. Kravet om frihet og uavhengighet vil også nødvendigvis være et krav om demokratisering og fortsatt velferdsstat». Hans Ulrich Wehler snakker om den «dramatisk endrede livsstil» som fant sted i den tyske arbeiderklassen i etterkrigstida og sier: «Den proletariske mindreverdsfølelsen som stadig var til stede ble bygd ned, følelsen av egenverdi økte derimot.» *Deutsche Gesellschaftsgeschichte* Bd 5, 1949-1990. München 2008, s. 155.
- 16) «Sosialdemokrati mellom stat og samfunn», *Vardøger* 18/88, s.68. Her ble det også sagt: «Arbeiderklassen er verken død eller borgerliggjort. Tvert imot er den en maktfaktor ingen kan komme forbi. Men den er i dag en maktfaktor av negativ type. Den blokkerer mulighetene for å gjennomføre en virkelig høyrepolitikk.» *ibid.*, s.110
- 17) Se Marx refleksjoner omkring dette på ulike steder i *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1953, for eksempel s. 599-600 og s. 635.
- 18) Som en kuriositet nevnes her at Jürgen Habermas i en artikkel fra 1977 uttrykker bekymring for en «ny populisme» i de europeiske land. Blant disse betenkelige «strømningene» mener han også å finne det norske Sosialistisk Venstreparti, fordi det den gang hadde, og fortsatt har, nei til EU i sitt politiske grunnlag. For Habermas kvalifiserer dette SV som et populistisk parti. Ifølge Habermas har de populistiske protestene en «defensiv karakter». De retter seg mot «ødeleggelsen av livsformer som er blitt til gjennom tradisjonell tilvenning». Se *Briefe zur Verteidigung der Republik*. Utgitt av Duve, Böll og Staeck. Reinbek/Hamburg 1977, s. 67-68.
- 19) Jf Mouffes bok *For a Left Populism*, London 2018. Lesverdig er også Göran Greider og Åsa Linderborg: *Populistiska Manifestet*, Forlaget Natur og Kultur 2018. De hevder (s.16) at den av-ideologisering som har skjedd i arbeiderbevegelsen har skapt et vakuum hvor høyrepopulismen har fått innpass. Det trengs derfor en form for venstrepopulisme. Om populismebegrepets historie se Marco d'Eramo: «Populism and the New Oligarchy». *New Left Review* 82, July/August 2013.
- 20) Ifølge en undersøkelse fra februar 2019 har i Norge partiene SV og Rødt henholdsvis 10,4% og 6,6% oppslutning blant LOs medlemmer. Både Høyre og Senterpartiet har større oppslutning blant LO-medlemmene, som vi må anta utgjør betydelige deler av arbeiderklassen. DNA har i denne målingen oppslutning fra hele 46% av LO-medlemmene. *Klassekampen* 19.2.2019.

- 21) Kun i ett land har det eksistert tilløp til omfattende fascistisk gateterror som har influert på utfallet av en politisk konflikt, nemlig under omveltningene i Ukraina vinteren og våren 2014. Den såkalte Majdan-revolusjonen ble preget av grupperinger som åpent bekjente seg til den ukrainske fascist-bevegelsen fra 2. verdenskrig, enorme bilder av fascistlederen Bandera og bevegelsens rød-svarte fane (som symboliserer blod og jord) dominerte på Majdan-plassen. Enkelte av disse fascistlederne fikk plass i den nye ukrainske regjeringa som ble dannet i februar 2014. Dette skjedde til aktiv støtte fra EU, USA og en norske utenriksminister (Brende) som lot seg avbilde under en av de rød-svarte fanene. Sjøl om de ukrainske fascistene i dag ikke har noen oppslutning i det ukrainske folk, bør ikke denne lite tiltalende alliansen mellom liberalisme og fascisme glemmes.